

In het verleden is al een aantal malen getracht om een inzicht te verkrijgen hoe de dienstfrankeermachines hebben gefunctioneerd op de desbetreffende postkantoren. Met name J. Dekker en J.A.C van Rijswijk hebben baanbrekend werk verricht. Dat de opzet, door hen gemaakt, uitnodigde tot verder onderzoek mag duidelijk zijn. Wat wij hebben geprobeerd is een zo compleet mogelijk overzicht te maken dat bestaat uit een gedeelte met tekst en een gedeelte met alle kantoren en hun specifieke bijzonderheden. Om het artikel leesbaar te houden hebben wij het woord “Dienstfrankeermachine” vervangen door het woord “machine”.

Voor we verder gaan is het verstandig eerst iets te vertellen over de machine zelf. Op de Nederlandse markt waren sinds 1925 een aantal fabrikanten van frankeermachines geregistreerd. Postalia is pas met Dienstorder 319 uit 1951 toegelaten op de Nederlandse markt. Zij kreeg al snel van de Nederlandse PTT de opdracht voor het leveren van machines die konden worden gebruikt voor het beporten van poststukken. Postalia had op dat moment een viertal typen op de markt gebracht. Een handmodel en een drietal elektrisch aangedreven machines. Omdat de elektrisch aangedreven machines een gleuf (van slechts enkele mm.) hebben waar de poststukken moeten worden doorgevoerd, genoot het handmodel de voorkeur omdat hiermee op alle voorkomende poststukken een afdruk kon worden gezet.

Aan de voorzijde van de machine zit een klepje waarmee het stempelkussen kan worden voorzien van inkt. Ook heeft men hier toegang tot de inktrol. Beiden kunnen worden vervangen als dit nodig is.

Aan de linkerzijde van de machine zitten een drietal handelen voor het instellen van het te betalen bedrag (maximaal Fl. 9,99). Aan de bovenzijde zitten twee vensters. De eerste geeft het aantal gebruikte afdrucken aan en de tweede geeft het totaalbedrag aan van de verschuldigde port over de gebruiksperiode. Dagelijks werd het totaal van het te verantwoorden portbedrag afgelezen en op formulier PV VT 40 afgedrukt. Op deze wijze vond verantwoording in de boekhouding plaats.

Om er voor te zorgen dat de machines in goede conditie bleven heeft het Hoofdbestuur van de Posten een onderhoudscontract afgesloten met de

importeur (Adriaan Koller & van Os). Deze zorgde voor een periodieke controle van minimaal 1 x keer per half jaar. Deze controle ging uitsluitend over het functioneren van de machine.

Bij onregelmatigheden van financiële aard was dit de verantwoordelijkheid van de directeur van het desbetreffende kantoor. Wij weten dat in de jaren '80 de desbetreffende medewerker, die belast was met deze taak, verantwoordelijk was voor het juiste gebruik. Bij foutieve afdrucken moesten deze worden verantwoord door middel van het formulier P 4003.

Een andere medewerker controleerde elke dag middels de dagtotalenstaat P 3509 of alles klopte. Na één maand moesten de foutieve afdrucken worden vernietigd. Het is zeer waarschijnlijk dat deze procedure ook al van toepassing was in de '50 jaren. Op de achterzijde van de machine was een kastje bevestigd. Hierin zat een kartonnen kaartje waarop de monteur de datum van het onderhoud met zijn paraaf moest zetten (afb. 1).

Staatsbedrijf der P.T.T.
Verzendkaart E
Standaard trankermachine E 096182
Verzendkaart E 096182
Mark handelsnaam: Sordala
Letter: PR
Nummer: 2772
Stand van de verbruiksteller: 4087505
Machine gerepareerd wegens:
 opgevoerd
 versleten
 gebroken
 verstoring
 andere
Tijdstip van reparatie: 21 MEI 1985
Technicus: [Handwritten signature]

Afb. 1 voorzijde

NEDERLAND
KOLLER & VAN OS B.V.
[Handwritten signatures and date]

Afb. 1 achterzijde

Hij deed een nieuw blanco kaartje in het kastje en het oude kaartje werd geniet op een speciaal door de PTT gebruikte kaart (PV VT 41-onderhoudskaart). Op de kaart staat tevens vermeld wat de stand van de verbruiksteller is en wat het nummer van de machine is. Ook staat erop wat het volgnummer van de machine is.

Dit laatste zou er op kunnen duiden dat er mogelijk meerdere machines op het Postkantoor in gebruik zijn geweest met dezelfde naamsaanduiding. Ook bestaat de mogelijkheid dat het volgnummer betrekking heeft op de zoveelste nieuw geleverde machine voor dit Postkantoor. We denken dat het eerste het geval is. Mede omdat alle machines in een metalen koffer worden opgeborgen en in het deksel van deze koffer op een gele sticker staat aangegeven wat het postdebiteurnummer is en het volgnummer van de machine. Met name op grote Postkantoren komen hogere volgnummers voor en op de kleine Postkantoren is het volgnummer vrijwel altijd één.

Vervolgens komen we aan de onderzijde van de machine. Hier zien we een cilinder welke de afdruk maakt. Voor het afdrucken wordt gebruik gemaakt van een tweetal messing plaatjes welke op de cilinder zijn geschroefd. Op het eerste plaatje staat de naam van het kantoor. In het plaatje bevindt zich een opening, zodanig dat hier plaats is voor de datum. Het instellen van de datum gebeurde

handmatig. Reden waarom er ook afdrukken bekend zijn met een foutieve datum. Op het tweede plaatje (waarde-omraming) staat alleen maar “NEDERLAND TE BETALEN PORT” en de krullen met het machinenummer. Ook hier is een ruimte weggelaten voor het vermelden van het bedrag van de te betalen port. De waarde welke ook direct in de cilinder zit wordt ingesteld met de handels aan de linker zijkant. Als de messing plaatjes niet strak waren aangedraaid op de cilinder kon het gebeuren, dat de schroefjes zichtbaar waren in de afdruk.

De Postalia machines werden ingezet ter vervanging van de lopende portzegels. Het afscheuren, plakken en afstempelen nam zoveel tijd in beslag, dat het gebruik van deze machines tot een behoorlijke tijdsbesparing moest leiden. In de “Werkmethode Frankeermachines Administratie” van de Centrale Directie Postverkeer wordt aangegeven waarvoor de dienstfrankeermachines werden gebruikt.

Deze machines werden gebruikt voor het verantwoorden van de bij de uitreiking te innen porten, rechten en kosten. De kleur van de stempelafdruk is blauw, later komt ook rood als officiële kleur aan bod. De met behulp van deze machines te verantwoorden bedragen zijn:

- inklaringsrecht en commissieloon
- kosten voor het verstrekken van renversaals
- kosten vermeld op nota's P1204, gevoegd bij pakketten die uit het buitenland zijn terugontvangen
- port en recht voor ongefrankeerde pakketten
- bewaarloon voor buitenlandse pakketten
- recht voorrangbehandeling inkleding buitenlandse brief- en pakketpostzendingen
- recht voor ambtshalve aangetekende stukken.

Vervolgens worden de machines gebruikt voor het (bij) frankeren van naar het buitenland te verzenden stukken waarvan het stempelafdruk een helrode kleur dient te zijn.

De afdrukken van machines, die aan het loket worden gebruikt voor het frankeren van ter verzending aangeboden stukken en pakketten, zijn eveneens van een hel rode kleur.

Het blijft opmerkelijk dat pas begin jaren '50 de Nederlandse Posterijen overging tot het in gebruik nemen van frankeermachines. De eerste machines waren immers al op 7 september 1925 toegelaten (Universal) op de Nederlandse markt. Later zijn ook andere merken toegelaten. In Dienstorder H 712 van 2 april 1952 werd het gebruik van de Postalia-dienstfrankeermachine voor het beporten van niet correct gefrankeerde poststukken in Nederland aangekondigd. De ontwerpen van de afdrukken van de machines zijn onmiskenbaar van de hand van Jan van Krimpen. Zowel het eerste ontwerp als de latere ontwerpen

hebben duidelijk kenmerken van de door hem ontworpen portzegels(emissie 1947). De eerste drie ontwerpen hebben het karakter van een proef. Het vierde ontwerp kunnen we als een definitieve versie beschouwen. Bij de eerste drie ontwerpen is men uitgegaan van maar één plaatje op de cilinder. Hierdoor ontbreekt de cirkel met daarin de datum en de naam van het postkantoor.

Het ontwerp voor de eerste dienstfrankeermachine (afb. 2) heeft geen datum en ook het machinenummer met PR ontbreekt. Tevens staat er "AMSTERDAM TE BETALEN PORT" en niet "NEDERLAND TE BETALEN PORT", zoals in de derde versie. Deze machine heeft gestaan op het kantoor Amsterdam-Centrum. De vroegst bekende datum is 13 mei 1952. Deze machine is voor het laatst gebruikt in maart 1953.

Afb. 2

Ook het ontwerp voor de tweede versie(afb. 3) kent geen PR met machinenummer en datumstempel. Het gaat hier nog steeds om een proef. Vanaf 25 maart 1953 is deze machine gebruikt op het kantoor Amsterdam-Centrum en er stond een tweede machine op het kantoor Amsterdam-Centraal Station waar de machine gebruikt is door de interne dienst der pakketdienst. Deze machine is gebruikt tot en met september 1954.

Afb. 3

Vervolgens krijgen we het derde ontwerp (afb. 4). Hier wordt gebruik gemaakt van een tweede plaatje op de cilinder, waarop de datum en de naam van het postkantoor staan. Wat opvalt is dat de aanduiding PR met het machinenummer niet staat vermeld in de waarde-omraming. Deze machine is gebruikt op het postkantoor Rotterdam in de periode van 26 augustus 1954 tot in juli 1957. Daarnaast heeft ook op het Postkantoor in Amsterdam een

machine bestaan met dezelfde layout als de machine uit Rotterdam. Omdat wij alleen over een 000-druk beschikken weten wij niet hoe lang deze machine in Amsterdam heeft gefunctioneerd.

Afb. 4

Uiteindelijk vindt in oktober 1954 de introductie plaats van het definitieve ontwerp (afb. 5). Deze is gelijk aan de vorige proef uit Amsterdam en Rotterdam echter nu is de aanduiding PR met het machinenummer aangegeven. Postalia heeft voor de Nederlandse Posterijen een reeks machinenummers gereserveerd en wel van 751 t/m 850 en van 2751 t/m 2850.

Het is bekend dat in de laatste reeks veel nummers zijn toegekend aan postkantoren zonder dat ooit afdrukken zijn gevonden en ook dat er veel nummers niet zijn uitgereikt. Voor een specificatie verwijzen wij naar de lijst met nummers.

Afb. 5

Alle machines hebben aan de buitenzijde van de waarde-aanduiding een sierrand welke meestal bestaat uit zeven krullen. De machines met de nummers PR 787 t/m PR 822 hebben echter aan de buitenzijde van de waarde-aanduiding slechts zes krullen (afb. 6).

Afb. 6

Wij denken dat de reden hiervoor is geweest dat de importeur Adriaan Koller & van Os gevraagd zou hebben om de onderste

krul weg te laten omdat zij problemen hadden met de ruimte voor het vastmaken van de schroeven van de waarde-omraming op de cilinder. Vanaf PR 823 worden echter weer zeven krullen gebruikt, omdat de Nederlandse Posterijen dit toch mooier vonden. Onduidelijk is of de plaatjes iets groter zijn geworden of dat de rol iets breder is gemaakt. Als een plaatje niet goed vast is gemaakt kan het gebeuren dat de kop van de schroef te zien is in de afdruk (afb. 7).

Afb. 7

Zoals eerder beschreven moest de kleur van de inkt, welke volgens het voorschrift van de Nederlandse Posterijen moest worden gebruikt, blauw zijn. Daarnaast was aangegeven dat voor de machines welke werden gebruikt voor het (bij) frankeren van poststukken naar het buitenland de kleur (hel)rood moest worden gebruikt. Eigenlijk hebben we hier al te maken met één van de eerste loket-frankeermachines zoals deze later werden gebruikt door de Nederlandse Posterijen in de jaren zeventig en die toen van het merk Frama waren.

De helrode kleur inkt is alleen gebruikt op de postkantoren met het machinenummer PR 751, PR 842, PR 2771, PR 2775 en PR 2777. Het op deze manier gebruiken van de kleur rood is geheel in overeenstemming met de voorschriften van de UPU. De reden dat de rode kleur alleen op deze kantoren zijn gebruikt heeft te maken met de speciale functie van deze kantoren. Deze speciale machines worden hierna nader belicht.

Allereerst beginnen we met machine PR 751 (afb. 8). Deze heeft gestaan op de Luchthaven Schiphol en is hier gebruikt voor het bijfranken van te laag gefrankeerde luchtpostzendingen. De afzenders hebben eerst postzegels geplakt waarna werd bijgefrankeerd tot het juiste tarief. Met name van J. Dekker is bekend dat een grote partij eerste vluchten (300 stuks) is aangeboden welke onjuist waren gefrankeerd. Vanwege de korte termijn voor verzending zijn deze allemaal bijgefrankeerd met de aldaar aanwezige machine. De heer Dekker verzorgde toen de eerste vluchten voor de postzegelvereniging "De Postjager" (correspondentie tussen Matser/Dekker).

Afb. 8

Ook zijn de woorden “TE BETALEN” en “PORT” niet aanwezig in de waardeomraming.

Verder valt op dat het plaatje waarop de kantoor naam met de datum van gebruik staan niet op de cilinder aanwezig zijn. De periode van gebruik voor dit stempel is van november 1952 tot januari 1978.

De volgende machine in de rij is PR 842 (afb. 9). Deze machine heeft gestaan op het Districtspostkantoor 's-Gravenhage en is daar gebruikt voor het bijfranken van poststukken. De poststukken waren onvoldoende gefrankeerd en in de brievenbussen aangetroffen. Dergelijke stukken werden bij wijze van service door de post ambtshalve bijgefrankeerd en direct doorgezonden naar de geadresseerde. De afzender kreeg door middel van een berichtkaartje het verzoek het ontbrekende porto in postzegels op het kaartje te plakken. Daarna diende men het kaartje terug te zenden naar het postkantoor. De woorden “TE BETALEN/PORT” zijn ook hier niet in het stempel opgenomen. Uit de literatuur is bekend dat deze machine in april 1964 in gebruik is genomen en in ieder geval tot oktober 1985 heeft gefunctioneerd.

Afb. 9

Vervolgens iets over machine PR 2771 (afb. 10). Deze heeft gestaan op het postkantoor te Goes. De uitvoering van deze machine is gelijk aan die van PR 842. Ook het gebruik van deze machine is identiek aan die van PR 842. Volgens de ons bekende gegevens zou de machine gebruikt zijn in de periode februari 1970 tot juni 1977.

Afb. 10

Van machine PR 2775 (afb. 11) is bekend dat deze heeft gestaan op het Districtspostkantoor Utrecht. De afdruk van deze machine wijkt af van alle andere bekende machines. Het meest lijkt de afdruk van deze machine nog op PR 751. Nu is er echter een cirkelring met daarin de plaatsnaam en de datum. In de stempelwaarde staat aan de zijkanten vermeld “EXPEDITIE” en “UTRECHT” met in het midden “CENT” en het machinenummer.

De machine is in gebruik genomen in februari 1970 en heeft gewerkt tot juli 1977.

Afb. 11

Vervolgens machine PR 2777 (afb. 12). Deze heeft gestaan op het Entrepot van Luchthaven Schiphol. De afdrukken van deze machine zijn gelijk aan die van PR 842 en PR 2771. Verder is er een verschil met de vorige machines. Deze machine heeft een 4-cijferige waarde-aanduiding, terwijl alle andere gebruikte machines een 3-cijferige waarde-aanduiding hebben. Volgens de ons bekende informatie is hij gebruikt van september 1970 tot augustus 1985.

Afb. 12

Bekend is dat op vele kantoren andere kleuren inkt zijn gebruikt, bv violetblauw, blauwgroen en zwart. Ook gradaties van deze keuren komen voor, zoals van blauw naar donkerblauwgroen en van blauw naar violet en van zwart naar grijs. De kleur zwart is bekend van een aantal machines. De meest voorkomende zijn van PR 756 zijnde het Postkantoor 's-Gravenhage. Tevens zijn ze bekend van de PR 757 Districtspostkantoor 's-Gravenhage en van de kantoren Amsterdam-Osdorp, Zutphen, Ede en Arnhem.

De kleur blauwgroen is bekend van de volgende postkantoren. Postkantoor Amsterdam, Postkantoor 's-Gravenhage, Postkantoor Utrecht, Districtspostkantoor Amsterdam, Postkantoor Amsterdam Zuid 1, Postkantoor Amsterdam West 1, Postkantoor Amsterdam Oost, Postkantoor Bussum, Postkantoor Ede, Postkantoor Zaandam, Postkantoor Zeist en Postkantoor Apeldoorn.

Tot slot is de blauwviolette kleur bekend van Postkantoor Eindhoven, Districtspostkantoor Amsterdam, Bij-Postkantoor Heemstede, Postkantoor Ede, Postkantoor Oisterwijk.

Naast afwijkende kleuren is het ook bekend dat er andere cijfers of lettertypen zijn gebruikt bij reparatie of vervanging van een machine. Bij vervanging, na veelvuldig gebruik, is het bekend dat er van een aantal kantoren Arabische (afb. 13) in plaats van Romeinse cijfers zijn gebruikt.

Na reparatie gaat het vaak om plattere cijfers of rondere letters.

Afb. 13

Verder weten we van het Postkantoor Groningen dat in 1967 en 1968 de maand in letters heeft gestaan in plaats van Romeinse cijfers.

Ook komt het veelvuldig voor dat het tekstgedeelte

(Districtspostkantoor) op een andere plaats (afb. 14) in de ring staat. We weten dat dit voorkomt bij de kantoren Amsterdam, Groningen en Rotterdam. Dit had te maken met het terugzetten van het plaatje wat dan niet op de juiste wijze was gebeurd.

Afb. 14

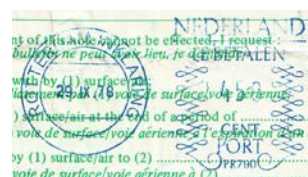
De uitgifte van de machines gebeurde in eerste instantie vanuit Den Haag. Hier werd geselecteerd welke kantoren in aanmerking kwamen. In de eerste jaren waren dit met name de grote Postkantoren en de Postkantoren welke waren betrokken met de verzending naar en ontvangst uit het buitenland. Vanaf 1958 zijn in groepen machines uitgedeeld. Inmiddels waren de Districtspostkantoren in Nederland werkzaam. Deze zijn van invloed geweest op het toekennen van een machine aan andere postkantoren. Welke criteria hierbij zijn gebruikt is ons onbekend. Zo hebben enkele “Districtspostkantoren “ veel later of helemaal geen machine gekregen, terwijl veel kleinere postkantoren wel een machine kregen toegewezen.

Ook kan het voorkomen dat machines op het zelfde postkantoor hebben gestaan maar dat de naam van het kantoor is veranderd. Ook een verplaatsing naar een ander kantoor heeft geleid tot aanpassing van de naam. In eerste instantie werden de hoofdkantoren voorzien van een machine. Later hebben ook andere kantoren een machine gekregen. Zo is van PR 755 bekend dat dit eerst de naam van “Postkantoor Rotterdam” had en later is veranderd naar “Districtspostkantoor Rotterdam”. Zo ook bij PR 756 en PR 757 van “Postkantoor ’s-Gravenhage” naar later “Districtspostkantoor ’s-Gravenhage”.

Bij PR 784 zien we het volgende gebeuren. Eerst was het “Postkantoor Rotterdam” wat veranderde in “Districtspostkantoor Rotterdam” en later opnieuw werd gewijzigd in “Postkantoor Hoogvliet”. Zo is PR 785 gewijzigd van “’s-Gravenhage-Oost” naar “’s-Gravenhage-Ln v Nw-O Indie”. Bij PR 787 is als eerste naam gebruikt “Bijknt Rotterdam-Zuid” en later is dit “Rotterdam-Zuid” geworden. Zo is PR 790 verandert van “Rotterdam-West” (Afb. 15) naar “Rotterdam-Inklaring” (Afb. 16).

Afb. 15

Afb. 16

Ook van PR 825 weten we dat dit voorkomt met “Postkantoor Amstelveen” en met “Bijpostkantoor Amstelveen”. Verder zien we dat PR 830 eerst bekend is onder “Postkantoor Koog-Zaandijk” en later veranderd werd in “Postkantoor Koog a/d Zaan”. Ook PR 836 is veranderd van “Postkantoor Wageningen” naar “Postkantoor Boxtel”. Zo verandert PR 838 van “Amsterdam CS-Inklaring” naar “Amsterdam Bijlmerplein”. De reden van deze laatste wijziging heeft te maken met een verplaatsing naar een andere locatie.

Verder is nog het vermelden waard van een vijftal machines welke een 4-cijferige waarde-aanduiding hebben. Het gaat hier om Pkt. Goes PR 2771, Entr Luchthaven Schiphol PR 2777, Pkt. Amersfoort-11 PR 2778, Dpkt. 's-Hertogenbosch PR 2800 en Pkt. Eindhoven PR 2803.

Een aparte toelichting moet gemaakt worden voor de stroken met een 000-afdruk. Het is bekend dat Postalia in opdracht van het Hoofdbestuur van de Posterijen van elke dienstfrankeermachine, die de fabriek verliet, een aantal (vijf stuks) van deze 000-drukken moest bewaren. Deze dienden ter controle van de gegevens van de desbetreffende machines. De datum die op de afdruk staat vermeld is dus de datum dat de machine is gecontroleerd en daarna van de fabriek in Duitsland werd verstuurd naar Den Haag. Van hieruit werden ze doorgezonden naar het desbetreffende postkantoor. Hoeveel tijd er mee gemoeid was voordat een machine op de plaats van bestemming aankwam is verschillend. Soms praten we over enkele dagen en soms over maanden. Ook werden er nieuwe 000-stroken gemaakt als een machine op een kantoor was stuk gegaan en niet meer kon worden gerepareerd (afb. 17).

Afb. 17

Er werd dan een nieuwe machine aangevraagd met hetzelfde PR nummer. De afdrukken van de 000-stroken werden op een strook papier gedaan. Wij hebben echt verschillende afmetingen van deze stroken gevonden alsmede ook verschillende kleuren papier. De kleuren papier variëren van wit tot lichtbruin. Op basis van deze stroken kunnen we zeggen dat de vroegst bekende datum van gebruik nooit eerder kan hebben plaats gevonden dan de datum welke heeft gestaan op de 000-strook. Als er data zijn met een eerdere datum dan kan dit alleen komen door dat deze foutief is ingesteld op het betreffende postkantoor.

Dat er tijdens de periode waarin gebruik is gemaakt van de machines ook de nodige wijzigingen hebben plaats gevonden spreekt voor zich. Het innen van de port geschiedde in eerste instantie door de postbode aan het huis van de geadresseerde. Dit was een arbeidsintensieve manier van innen. In de Dienstorder H.555 van 3 oktober 1968 wordt een andere wijze van innen aangekondigd. Dit heeft eigenlijk geleid tot de zachte dood van de machine. In deze dienstorder wordt gemeld dat een met port belast stuk moest worden voorzien van een kaartformulier waarop de geadresseerde door middel van

postzegels de port moest voldoen en het daarna diende te retourneren naar het Postkantoor.

Na de 21 oktober 1968 is toch nog veelvuldig gebruik gemaakt van de machines, b.v. op postpakketten of voor intern gebruik.

Eind juli 1977 stopt de Nederlandse Posterijen met het gebruik van de Postalia machines voor het beporten van poststukken. Voor het innen van port wordt nu gebruik gemaakt van de bekende kaartjes. Hierop staat vermeld hoe hoog het bedrag is en hoe deze kan worden voldaan.

De laatste machines welke werden verstrekt door de firma Koller & van Os dateren van augustus 1978. Het beleid van de Nederlandse Posterijen was dat van machines die buiten gebruik werden gesteld, het cilinderplaatje met daarop de tekst "TE BETALEN PORT" moest worden geretourneerd naar Den Haag. De machine zelf mocht dan in de kast of in de prullenbak verdwijnen.

Wij realiseren ons dat er nog best een aantal vragen zijn waarop wij geen antwoord weten. Ook is het mogelijk dat er nog hiaten in dit verhaal zitten. Hopelijk dat anderen hier een bijdrage aan kunnen leveren. Elke opmerking, aanvulling of kritische noot is van harte welkom. Natuurlijk is het zo dat het artikel niet had kunnen ontstaan zonder de medewerking van velen. We hebben diverse collecties mogen bewonderen en wel in het bijzonder de collectie "Enschede", welke eigendom is van het Museum voor Communicatie.

Aan allen die hebben bijgedragen zeggen wij dank, meer speciaal aan mevrouw M. Erkelens en de heren J.W. Jansma en C. Matser. Daarnaast hebben wij inzage gehad in de correspondentie en lijsten met opmerkingen van de heren J. Dekker, J. Enschede, J. Giphart, J. Goofers en J.A.C. van Rijswijk.

Een lijst van Postalia machinenummers is samen met dit artikel geplaatst op www.postaumaat.nl onder de rubriek "Loketstroken Nederland".

Literatuur:

Jan Dekker: Postage Due Meters in the Netherlands 1952-1974 in Meter Stamp Bulletin van september 1974 en in The Netherlands Philatelist van november 1989.

E.J. Enschede en Van Rosmalen: Frankeermachines

J.A. Hawkins and R. Stambaugh: The International Postage Meter Stamp Catalog, 2005

N.M.v.Ph. 1952 blz 125 en 126
1953 blz 87
1954 blz 202
1955 blz 34
1956 blz 35 en 162
1957 blz 167 en 218
1959 blz 16 en 47
1961 blz 57
1967 blz 439
1968 blz 88, 516, 652 en 663
2005 blz 720 t/m 724

Postzak: Nr. 83 blz 13 t/m 15
Nr. 131 blz 153 e.v.
Nr. 132 blz 200 e.v.
Nr. 134 blz 275

J.A.C. van Rijswijk: Handboek Frankeermachinestempels deel 3, mei 1982